

O introducere în cultura populară din Vâlcea (substratul și stratul)

conf. univ. dr. Ioan St. Lazăr
antimivireanul@hotmail.com

Concept modern (vezi. engl. *Folklore*, în sec. al XIX-lea), cultura populară, înțeleasă ca totalitate a tradițiilor, a formelor și manifestărilor etnofolclorice de factură orală și de sorginte rurală, tinde, în epoca modernă, să acopere și o parte din expresiile habituale semiurbane (ale celor care au venit de la sat la oraș). Vom încerca, aici, să reliefăm doar „media istorică” a culturii orale, populare, așa cum s-a configurat ea în răstimpul de la obârșii până azi, pe dimensiunile autentice.

Referințe. Cele mai multe mărturii și studii privind cultura populară vâlceană aparțin, cum e și firesc, cercetătorilor vâlceni de origine (prof. I.I. Alexandrescu, înv. Marin Badârcea, pr. Teodor Bălășel, Eugenia Bănescu, prof. Gheorghe Bobei, prof. Marin Brânar, prof. Constantin Ceaușu, pr. Gh. F. Ciușianu, Maria Cioară-Bâtcă, prof. Nicolae Ciurea-Genuneni, Maria Constantinescu, Eugen Deca, prof. Aurelian Didicescu, Toma Dragu, înv. Alexandru Enăchescu, înv. Gh. Fierăscu, pr. Gheorghe Fira, Nicolae Georgescu, Mihail Gregorian, dr. Gheorghe Iordache, prof. Emil Istocescu, prof. Costea Marinou, dr. Constantin Mohanu, prof. Dumitru Mitran, înv. Iulian Nicolaescu, Marin D. Nițu, prof. Ion Pașol, Dumitru Păunescu, prof. Ion Piloiu, C. M. Popescu, înv. Ion N. Popescu, asist. univ. Adina Rădulescu, prof. Vartolomei Todeci, prof. George Voica, Dragoș Vrânceanu, înv. Ilie Zugrăvescu ș.a.) sau vâlceni prin adopțiune (Traian Cantemir, pr. Gh. Cârstoiu-Frunzaru, Gheorghe Deaconu, N. I. Dumitrașcu, pr. Gh. N. Dumitrescu-Bistrița, Ioan St. Lazăr, Emil Marica, C. N. Mateescu ș.a.). S-ar putea constitui și o categorie de „vâlceni prin pasiune”, cuprinzând specialiști de pe plan central care au acordat o atenție specială cercetării de profil în Vâlcea: Andrei Pandrea, Paul Petrescu, Mihai Pop, Elena Secoșan, Barbu Slătineanu, Paul H. Stahl, Georgeta Stoica, Cristea N. Țapu, Ion Vlăduțiu, Romulus Vulcănescu, Silvia Zderciuc și, mai recent, Nicolae Constantinescu, Corina Mihăescu, Cornel Bălosu ș.a. Referințe și interpretări importante privitoare la cultura și arta populară din Vâlcea se regăsesc în lucrări semnate de specialiști precum: pr. Gheorghe Alexe, Al. I. Amzulescu, Ovidiu Bîrlea, Florea Bobu-Florescu, Corneliu Bucur, Octavian Buhociu, Ion Conea, Iordan Datcu, Constantin Eretescu, Vasile V. Filip, Ion Ghinoiu, Iosif Herța, Herbert Hoffmann, Gheorghe Ionescu, Corina Nicolescu, Ovidiu Papadima, Teodor Pleșa, Barbu Slătineanu, Gr. Tocilescu, Vasile Vârcol, Teodora Voinescu ș.a.

Informații prețioase au dat învățătorii vâlceni din secolul al XIX-lea care au răspuns chestionarelor trimise de către Nicolae Densusianu și B.P. Hasdeu; de asemenea, multiple mărturii despre viața etnofolclorică vâlceană au comunicat învățătorii, profesorii și preoții vâlceni pentru Arhiva de Folclor de la Cluj (lui Ion Mușlea), precum și în revistele interbelice de folclor *Izvorașul*, *Șezătoarea*, *Ion Creangă*, *Suflet oltenesc* ș.a.; recunoscători trebuie să fim și rapsozilor, meșterilor populari și animatorilor locali care au cooperat la anchetele de teren inițiate de cercetători de la Institutul de Etnografie și Folclor, de la centrele zonale ale Academiei Române, de la Muzeul Satului, Muzeul „Astra”, Muzeul Olteniei și alte instituții. Sunt de evidențiat și cercetările contemporane colective în Țara Loviștei inițiate de prof. Mihai Pop (v. seria editorială *Folclor din Țara Loviștei*) și continuate de prof. Nicolae Constantinescu (v. seria *Laboratorul Boișoara*), precum și cele organizate în

Loviștea și în diferite arii vâlcene de către Centrul Județean al Creației Populare și Asociația folcloriștilor și etnografilor vâlceni, sub conducerea prof. **Gheorghe Deaconu**. Cu asemenea bogate referințe¹, cultura populară vâlceană are fixate reperele și trăsăturile caracteristice, patrimoniul ei material și cel imaterial având a fi păstrat „viu”, conservat, valorificat și înnoit, în raport de condițiile și exigențele contextelor din prezent și din viitor.

Rădăcinile. *Suntem aici de când se știu Carpații/ Și Dunărea și tot ce e-n cuprins* – afirmă fundamental peste veacuri poetul (un poet vâlcean, **George Țârnea**). Ca și celelalte zone etnofolclorice românești, cultura populară vâlceană își are obârșiile în epoca arhaică/ sau preistorică (din neolitic la epoca aramei, a bronzului și cea a fierului); ea perpetuează, prin unele tipuri de obiecte, forme și decorațiuni, o seamă de caracteristici ale culturilor arheologice (Starčevo-Criș, cu grupul Cârcea-Valea Răii, Boian, Sălcuța, Coțofeni, Glina, Verbicioara, Hallstatt ș.a.) stratificate în timp în arealul nord- și sud-dunărean și identificate și pe teritoriul Vâlcii (v. **Pr. Gheorghe Petre-Govora**, *O preistorie a nord-estului Olteniei*. Rm. Vâlcea, Ed. „Petras”, 1995). Descoperirile de aici evocă - desigur, fragmentar - o locuire neîntreruptă în zonă, un habitat mereu adaptat la condițiile ei naturale, ca și la transformările economice, sociale și culturale produse în timp. Din neoliticul așezării pentru cultivarea pământului, creșterea animalelor și inițierea meșteșugurilor (de construcție a locuinței, de „țesut” pentru port și textile de interior, olărit ș.a.) până în epoca metalelor, s-au produs, odată cu așezarea migratorilor indo-europeni (protodacii) și asimilarea (nu și exterminarea!) autohtonilor, schimbări capitale în evoluția locuitorilor: prima mare diviziune a muncii (între păstori și agricultori), substituirea matriarhatului cu patriarhatul, prelucrarea metalelor (inclusiv pentru arme), diversificarea meșteșugurilor și a schimburilor de produse, trasarea drumurilor comerciale, cristalizarea unei noi viziuni religioase și a ritualurilor aferente, stratificarea socială (incluzând nivelurile religioase, militar și productiv), rafinarea formelor și decorațiunilor obiectelor de cult și utilitare – toate acestea reflectând o creștere pregnantă a civilizației materiale și a celei spirituale.

Ținutul Vâlcii, datorit cu cele trei forme principale de relief (munți, coline, șesuri), favorabile unor habitaturi stabile, precum și cu bogății naturale excepționale (păduri, ape, sare, aur ș.a.), va deveni, în spațiul său subcarpatic, un veritabil centru economic (bazat pe exploatarea de sare de la Ocnele Mari, încărcată în târgul antic de la Răureni și transportată apoi cu plute pe Olt ori cu alte mijloace pe uscat), dar și un centru politic și militar (prin constituirea cetății de pământ Buridava, a tribului buridavensilor din care, probabil, provenea și Burebista, întemeietorul statului dac). Deloc întâmplător, locurile menționate sunt aproape unele de altele, aparțin aceluiași areal central-vâlcean și sunt înconjurate de așezări rurale ce vor releva comportamente etnografice semnificative (arhitectura de lemn, prelucrarea lemnului, a pieilor, textilelor, ceramica arsă ș.a.); unele așezări (ca Buda, Vlădești, de azi) erau, desigur, centre meșteșugărești deservente, durabile în epoca feudală; tot aici au ieșit în evidență și comportamente de natură spirituală (altare și alte relicve neolitice, decorațiuni magice, modalități ritualice – de înhumare ori de incinerare, figurine mitologice precreștine ș.a.).

Desigur, reliefarea mai recentă, într-o carte anume (a pr. **Gh. Petre-Govora**), a majorității materialului preistoric vâlcean (descoperit, descris și identificat pe culturi) nu a permis interpretarea lui din perspectivă estetică (pentru forme și decorațiuni) – ca

¹ Menționăm faptul că regretatul folclorist și literat **Dumitru Mitrana** avea în lucru *Bibliografia etnofolclorică vâlceană*, rămasă în mss.

în sinteza *Arta preistorică în România* de **Vladimir Dumitrescu** (1974), și nici configurarea treptată a vieții spirituale – ca în capitolele referitoare la mitologiile „pre-dacă”, „proto-dacă” și „dacă” din vol. *Mitologia română* de **Romulus Vulcănescu** (1985). Ca atare, a releva care dintre aspectele tradiționale ale culturii populare vâlcene își au obârșia în „substratul” ei preistoric, nu poate fi decât o aproximare, pentru care, totuși, n-ar putea fi negate unele repere precum:

- în privința tipurilor de așezare: evoluția de la așezări risipite către așezări adunate;

- în privința planurilor de locuință: formele cele mai vechi – bordeie, precum și colibe din pari și nuiete la suprafața solului, ambele ca locuințe colective, uneori grupate pe movile în preajma izlazurilor pentru vite; spre sfârșitul intervalului, se adaugă cetățile de pământ întărite cu șanțuri și valuri ²;

- în privința ocupațiilor: perpetuarea, până azi, în forme evoluat, a ocupațiilor arhaice adecvate la condițiile și resursele naturale ale ținutului: agricultura și păstoritul (reținem, după **Ion Conea**, și profilul agro-pastoral al depresiunilor intra-montane), prelucrarea lemnului, a plantelor textile, exploatarea de sare, aur, cărbune de lemn, olăritul de mână și la roată ș.a.;

- în domeniul portului și al textilelor: zăvelca mare de pe valea Oltețului, asemănătoare cu rochiile-clopot ale figurinelor (cultice) din cultura Gârla Mare – Cârna; cămașa feminină încrêțită la gât și cu „râuri” discrete pe brațe și piept, caracteristică portului ciobănesc de azi și asemănătoare cu cămașa femeilor dace;

- în domeniul ceramicii: multe forme de vase de diferite mărimi, lucrate în centrele de olari care nu mai sunt azi productive (Dăești-Popești, Zătreni, Slătioara, Lungești ș.a.), sunt asemănătoare cu forme de vase specifice culturilor Coțofeni, Glina, Verbicioara; diferențierea tehnicilor, formelor și decorației atunci și acum în raport cu destinația obiectelor: pentru uzul comun sau pentru uzul cultic ori privilegiat;

- în privința motivelor ornamentale: frecvența motivelor geometrice, respectiv: linii și puncte (în diferite combinații: hașuri, linii punctate, linii însoțite de puncte ș.a.), valul, zig-zagul, meandru – sugerând cultul apei, dar mai ales cercuri, x-uri, rozete și spirale (în diferite configurații) – legate de cultul solar; dintele de lup, coarnele de berbec afrontate, brăduțul înscriu motive zoo- și fito-morfe cu semnificații mitic-simbolice, azi uitate.

Devenirea. Aspecte precum cele arhaice și antice de mai sus pot fi considerate ca ținând de **substratul** culturii populare vâlcene, pe când devenirea ei implică stratul și adstratul. În această privință, contrar viziunii lui Romulus Vulcănescu referitoare la nașterea și devenirea mitologiei române prin etape de substrat, adstrat și strat³, adoptăm, în mod mai adecvat, modelul din teoria straturilor limbii; în virtutea acesteia, pentru istoria limbii și a culturii române, *substratul* este traco-getic, *stratul* îl constituie perioada formării poporului și a limbii lui prin conviețuirea daco-romană creștină și prin îmbogățirea noului idiom cu un bogat lexic slav, iar *adstratul* implică, deopotrivă cu continuitatea și evoluția limbii și culturii autohtone, influențele geohistorice succesive: maghiară, cumană, turcă, neogreacă ș.a.m.d.

Ca atare, pentru cultura populară românească, în general, și pentru cea vâlceană, în mod exemplificativ, perioada în care se constituie **stratul** este aceea de la cucerirea romană (*descălecatul țării cel dintâi, de la Traian Împăratul* – cum spunea **Miron Costin**) până la întemeierea statelor feudale românești (*descălecatul cel de-al*

² v. **Grigore Ionescu**, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*. București, Editura Academiei, 1983, pag. 18, 23.

³ v. **Romulus Vulcănescu**, *Mitologia română*. București, Editura Academiei, 1985, pag. 49-51.

doilea – cum spunea același cronicar), în timp ce perioada de **adstrat** o reprezintă, deopotrivă cu continuitatea neîntreruptă a culturii populare ca strat, treptele ulterioare, implicând diversele influențe social-culturale interne și externe și topirea lor în sintezele stilistice succesive (precum aceea din epoca brâncovenească).

Pentru a reduce demonstrația numai la cultura populară vâlceană, considerăm că **stratul** acesteia s-a edificat prin perpetuarea, transformarea și îmbogățirea substanțială a elementelor de substrat, la nivelul folclorului (în limba română, aflată în curs de formare și stabilizare) și la nivelul etnografiei (cu însemnele habitatului identitar), în condițiile istorice ale conviețuirii daco-romane și ascendenței creștinismului, ale migrațiilor devastatoare, ale configurării „economiei naturale” feudale și ale frământărilor ce au dus la întemeierea formațiunilor politice prestatale și statale. Toate aceste condiții istorice succesive ar putea fi percepute ca tot atâtea „trepte” ale procesului de edificare, pe traseul căruia noul popor ce s-a format trecând de la structuri social-economice rurale și urbane (în timpul ocupației romane) la structuri strict rurale (după retragerea aureliană), a manifestat câteva constante care au avut un rol determinant în păstrarea identității sale: obștea țărănească, economia naturală și obiceiul pământului (*jus valachicum*).

Stratul culturii populare se constituie în acest răstimp doar în lumea satului și are, de aceea, un caracter eminentemente țărănesc – temei pentru evoluțiile din perioada ulterioară; el poate fi caracterizat prin repere precum:

- constituirea bazei daco-romane a vieții materiale și spirituale locale prin cultivarea pământului de către daci, dar și de către coloniștii (și uneori, chiar soldații) romani, prin arderea împreună și folosirea deopotrivă a vaselor dacice și romane, dezvoltarea unor meșteșuguri legate de „ideea” romană constructivă (pietrăritul, cărămidăritul ș.a.), precum și prin împletirea tradițiilor mitologice-religioase și a practicilor rituale dacice și romane (având o sorginte indo-europeană comună) cu unele culte orientale (în special, mitraismul), dar mai ales cu creștinismul;

- configurarea profilului rural al vieții populare materiale și spirituale după retragerea armatei și administrației romane din Oltenia și invaziile popoarelor migratoare care au distrus orașele și cetățile construite de către romani, populația locală (de acum, mixtă) rămânând să se întoarcă la condiția rurală (*Pe când creșteau, din două neamuri, prunci,/ Un împărat al lor îi părăsi,/ dar ei pe-acesta nu-l urmară, ci/ rămaseră în treaba lor prin lunci...* – evocă această vreme un poet vâlcean, **Dragoș Vrânceanu**, în volumul său reprezentativ *Poemele transhumantei*);

- tradiția întemeierii de așezări izolate în păduri, prin defrișare parțială, pentru securizarea din calea cotropitorilor (care, în această perioadă, sunt migratorii jefuitori, iar, în perioada următoare, vor fi, la fel de cruzi, turcii și tătarii, rămași în memoria folclorică); în această perioadă începe și tradiția bejenirilor dinspre șes către zona colinară și cea montană, dar și din Transilvania, tradiție identificabilă și după originea neamurilor din localitățile acestor zone. *Existau adevărate culoare, de-a lungul apelor sau al drumurilor pe unde s-au așezat, alături de localnici, noii veniți fie din nord, fie din sud, unii pe un mal, alții pe alt mal al aceluiași râu (ca la Vaideeni), unii mai lângă pădure, alții mai la drum (ca la Băbeni); există adevărate valuri de neamuri întâlnite la sudul și apoi în zona centrală a județului (de la Stănești la Bunești, de pildă); există un schimb de mărci culturale (motive artistice) în același sat, în aceeași arie zonală, în același județ, care conferă pitoresc și armonie oamenilor și manifestărilor lor...*⁴.

- restructurarea vieții religioase și a comportamentelor mitologice și etnofolclorice în raport de profilul rural al vieții spirituale și de prestigiul identitar al

⁴ **Ioan St. Lazăr**, *Vâlcea al fresco...* Râmnicu-Vâlcea, Editura „Almarom”, 2003, pag. 20. (Biblioteca Programului cultural „Vâlcea în spațiul spiritual național”).

creștinismului (față de religiile migratorilor efemeri); substituirea treptată de către panteonul creștin a panteonului mitologic ancestral autohton, acestuia rămânându-i, mai ales, elemente din resortul demonologic (care n-a putut fi înlocuit decât parțial și numai cu singura ființă negativă/Satana sau exponenții ei din orizontul religiei creștine); acum, o enclavă etnografică izolată precum depresiunea Țării Loviștei își fixează engrama arhaică a credințelor mitologice și a tradițiilor folclorice;

- configurarea geografiei drumurilor de interes economic (întâi, *drumurile sării*, de la Ocnele Mari – Buridava/Râureni în lungul Oltului ori către vest, prin depresiuni până la celălalt mare râu oltenesc, Jiul) sau de interes strategic-militar (întâi *limesul alutan*);

- re(așezarea) structurii ritualurilor/obiceiurilor legate de muncile de peste an și a ritualurilor/obiceiurilor legate de viața omului (naștere, nuntă, înmormântare) conform cu specificitatea habitatului rural (agro-pastoral) și a mentalității sale de relaționare magico-mitică între ale Cerului și ale Pământului - în contextul ascendenței religiei creștine în viața populară;

- adecvarea tradiției dreptului civil roman – ca *jus valachium, lege a pământului* (și *lege a țării*), lege nescrisă – pentru reglementarea relațiilor sociale, economice și morale în interiorul obștilor țărănești (în care, la începutul feudalismului, proprietatea era în devălmășie, iar apoi, către sfârșitul perioadei, a început să se împartă pe neamuri, din care au evoluat boierii/jupanii și conducătorii militari, polarizând societatea);

- relația organică cu pădurea, care implică manifestarea *civilizației lemnului* (locuință, anexe, utilaje, unelte, obiecte utilitare) și instituie una dintre caracteristicile cele mai profunde ale culturii și artei populare (inclusiv, vâlcene): *deschiderea către natură, inter-comunicarea cu ea*⁵; aceasta este evidentă în: amplasarea, planul și proporțiile locuinței în funcție de relieful locului, atașarea la casă a prispei cu sală și pridvor deschis (pe o latură), prezența elementelor naturale (stilizate geometric și figurativ) pe textilele de interior, decorația simbolică a portului popular, în special cel femeiesc, cu însemne stilizate (ale soarelui, lunii, stelelor, câmpului cu flori);

- fixarea tehnicilor și a tipologiei meșteșugurilor rurale (de prelucrare a lemnului, a lutului, a pieilor, textilelor ș.a.) conform cu condițiile oferite de mediul natural și în raport de necesitățile familiale și sociale reduse ale „economiei naturale” autarhice;

- principiul estetic al perioadei: clasicul *utile cum dulci*, realizând un echilibru între utilitatea actului folcloric sau a obiectului etnografic și intenționalitatea lui estetică funcțională (la proporții moderate, însă). Este perioada în care, spre exemplu, ornamentele de bază ale ceramicii de la Buda-Vlădești: *spirală* (azi, „melcu”) – simbol pentru soare, *meandru* (azi, „șencălău”/„șerpălău”/„șerămpău” ș.a.) – pentru apă, și *brăduțul* – pentru pomul vieții ridicându-se din pământ în văzduh (datorită acțiunii soarelui, pământului, apei și aerului!) erau înțelese în conexiunea lor simbolică, totalizantă; aceasta reunea „elementele primordiale” într-o „sintaxă” plastică reprezentativă a Vieții, care conferea vasului funcția de a exprima o viziune robustă, luminoasă asupra existenței. Ca atare, în această perioadă, ca un reflex „condiționat” al epocii magico-mitice, se structurează sintaxele decorative funcționale pe obiectele meșteșugărești implicate într-o destinație simbolică; această decorație „stampilează” obiectul cu o semnificație mito-poetică, fără de care valoarea lui contextuală ar fi redusă, formală; amintim, în acest sens, (și) măcar exemplul vaselor funerare, al căror decor simplu le servește consonant funcționalitatea;

⁵ v. **Constantin Joja**, *Sensuri și valori regăsite*. București, Editura „Eminescu”, 1981, îndeosebi pag. 21-28; **Paul Petrescu**, în vol. *Arta populară din Vâlcea...*, *Monografie – album*. Râmnicu Vâlcea 1972, pag. 53 ș.c.l.

- un număr însemnat de sate vâlcene sunt consemnate într-un document transilvănean din secolul al XIII-lea (*Diploma Cavalerilor Ioaniți*) și este de presupus că solidarizarea acestor sate a constituit, în Vâlcea și împrejur, o primă formațiune pre-statală, înaintea „descălecatului” lui Negru-Vodă, anume cnezatul lui Farcaș (al cărui nume maghiar traduce – după N. Iorga – un Vâlcu slav, local, ce va fi reluat apoi, dând și numele județului); această ipoteză are, însă, azi și contraargumente.

Perioada - pe care, doar convențional, o numim de **adstrat** - comportă, la rândul ei, câteva „trepte”, care-i definesc succesiv trăsăturile și profilul dinamic (în procesualitatea istorică inerentă); treptele respective parcurg feudalismul românesc mijlociu și pe cel târziu, fixând culturii populare tradiția medievală, dar acced și în epocile premodernă, modernă și contemporană, în care contactul inerent și intens cu lumea urbană și sistemul mass-media îi este culturii populare tradiționale mai degrabă nociv, destructurând-o accelerat.

Summary

The current paper consists of a fragment of much more developed study dedicated to the becoming of the folk culture in the Valcea county – Romania; that's why it starts with a bibliographic horizon where the researchers of this field are mentioned, both Valcenian and non-Valcenian of origin. Going further, the author, in a cultural archaeological approach, carries in the beginning stages: the substrate (prehistoric) and the stratum (historic-concrete, the formation period of the Romanian people, language and its folk culture). Counting on the archaeological and ethnological researches, the author configures featured landmarks to every step, also, revealing their continuity features: the adequacy to the landforms and natural resources, “Wood Civilisation”, the economic, social and cultural role of the river Olt, “the Salt's Roads”, the Fair from Raureni, the agro-pastoral occupations and the crafts with their classical principle of production “utile cum dulci”. All these confers a unique historical-ethnographic profile to Valcea county.